

Je ziet wel westerse invloeden, maar 'plat praoten mag weer'

Door FRANCISCA MULLER

Toen Lex Schaars begin jaren zeventig promoveerde tot dialectoloog, had hij nooit kunnen vermoeden dat de aandacht voor zijn vakgebied zó explosief zou groeien. Dialect was in die tijd iets waar een weliswaar gedreven, maar klein groepje onderzoekers mee bezig was. Dat is nu totaal veranderd. De belangstelling voor het streekeigene heeft een grote vlucht genomen. Dialect spreken of zingen, daar moet je trots op zijn, het is een deel van je identiteit dat je moet koesteren als een kostbaar kleinood. Plat praoten mag weer. Van die hernieuwde belangstelling maakt de van oorsprong uit Borculo afkomstige Schaars dankbaar gebruik in zijn werk bij het Staring instituut in Doetinchem. Hij is sinds de oprichting in 1980 werkzaam bij het instituut, officieel 'centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers'. Schaars houdt zich bezig met het vastleggen van de plaatselijke en regionale dialecten. „Met de hulp van honderden vrijwilligers die regelmatig vragenlijsten voor mij invullen”, zegt Schaars. Er is al een hele stapel woordenboeken verschenen maar het einde is nog niet in zicht. „Dialecten vormen een onuitputtelijke bron waar je eindeloos in kunt grasduinen.” Hij en zijn collega's van de andere instituten in den lande die het 'streekeigene' onderzoeken — waaronder ook de IJsselakademie in Kampen — signaleren twee trends als het gaat om dialect. De belangstelling ervoor groeit maar tegelijkertijd neemt de 'vernederlandsing' van dialecten toe. En: de scheidslijnen

tussen de verschillende dialecten in één 'taalgroep' vervagen. „Er is een ontwikkeling gaande naar zogenoemde 'regiolecten'”, aldus Schaars. „Er komen minder plaatselijke dialecten en meer streekgebonden dialecten. Vooral bij de jeugd zie je de neiging om een gemeenschappelijk dialect te gaan spreken. Da's wel logisch ook, met die grote scholen en disco's waar leerlingen van heinde en verre naartoe komen.”

De voorspelling dat alle verschillende dialecten in Gelderland, Overijssel en Utrecht op termijn wel zullen samensmelten tot een soort van 'Oostelijk Nederlands' zul je echter niet uit de mond van de dialectoloog horen. Een dergelijk uitspraak zou geen recht doen aan het feit dat er vele, soms kleine maar vaak wel zeer wezenlijke verschillen zijn. Allereerst is er al de scheiding tussen de Nedersaksische dialecten (Overijssel, de Achterhoek en de Veluwe) en de Nederfrankische dialecten, die in de Betuwe, Nijmegen en omgeving en in Brabant worden gesproken. De Gelderse vallei valt onder de invloedssfeer van het 'Hollands'. Binnen die taalgebieden zijn er in geheel Oost-Nederland tenminste tien verschillende streektalen, die op hun beurt weer onderverdeeld zijn in een veelvoud aan plaatselijke dialecten. De scheidslijnen zijn niet altijd even gemakkelijk te trekken en de verschillen subtiel. „Maar wel heel wezenlijk. Iemand uit Doetinchem voelt feilloos wanneer zijn gesprekspartner 'niet van hier' is. Stel dat hij spreekt met iemand uit Eefde, dan nog zullen de verschillen duidelijk zijn”, zegt Schaars. Alleen al de zin 'ze zijn naar het land' kan alleen al in het Achterhoekse en Liemerse spraakgebied op acht verschillende manieren

worden gezegd: 'zie zeen, zunt, zun, zin, zien, bunt, bun, bint nao het land'.

Natuurlijke scheidslijnen hebben een belangrijke rol gespeeld bij het totstandkomen en in stand houden van streektalen. Schaars: „Kijk maar naar de Veluwe; die vormt een natuurlijke scheiding tussen dialecten.” Het heeft tot gevolg gehad dat er een duidelijk verschil is tussen het dialect in de aan Utrecht grenzende gebieden, de strook langs het IJsselmeer en in de Oost-Veluwe. Apeldoorn en omgeving vormde daarbij een overgangszone. In het geïsoleerde 'centrale' deel van de Veluwe is het 'echte Veluws' het langst bewaard gebleven.

Waar veengebieden en onherbergzame vlaktes zorgden voor isolatie van een dialect, blijven rivieren juist een verbindend element te vormen. Langs de westkant van de IJssel wordt een dialect gesproken dat sterke verwantschap heeft met dat aan de overkant: in de Achterhoek en Salland. Bij de Oude IJssel ligt dat iets gecompliceerder. Het lijkt erop dat die wel de scheiding vormt tussen Liemers en de Achterhoek, maar Schaars waagt dat te betwifelen. „Ik ben nog nooit een situatie tegengekomen waarbij de loop van de Oude IJssel samenviel met de grens tussen twee woorden. Maar meestal loopt die grens wel in de buurt van de Oude IJssel.” Het effect van de natuurlijke barrières wordt uiteraard steeds geringer, omdat mensen nu eenmaal mobieler zijn geworden. „Toch zie je dat 'westerse invloeden' het oosten nog echt moeten veroveren”, zegt Schaars. Hij heeft met behulp van zijn vrijwilligers weleens onderzoek gedaan naar de vraag hoe westerse woorden en uitdrukkingen het oosten binnenkomen. „Zutphen, Arnhem, Doetinchem,

Deventer, dat zijn de poorten waarlangs de woorden langzamerhand binnendringen.” Het dialect is volgens Schaars in veel opzichten 'taaiër' dan het Nederlands. „Het dialect handhaaft bepaalde woorden veel langer dan het Nederlands. Soms blijven woorden bestaan in het dialect waar het Nederlands ze al lang weer uitgeworpen heeft.” De dialectologen onderscheiden drie niveau's bij het onderzoeken van een dialect: woorden, klinkers en grammatische constructies. „De woordenschat verandert voortdurend en gaat tegenwoordig steeds meer in de richting van het Nederlands”, aldus Schaars.

Nieuwe dialectwoorden komen er maar mondjesmaat bij. Jongeren, op wie de 'last' rust het dialect levend te houden, grijpen al snel naar de Nederlandse woorden. „De nieuwe woorden die in het dialect ontstaan, liggen meestal in de humoristische sfeer. Zo hoorde ik dat een condoom door jongeren een 'reppeltuutje' wordt genoemd.” (Reppelen is een synoniem voor klimmen of klauteren, red.) Maar aan het gebruik van woorden mag de 'houdbaarheid' van een dialect niet afgemeten worden. Van even groot, zo niet groter belang is het gebruik van de voor het dialect zo kenmerkende klinkers. „Dat is al veel resistenter, dat verandert niet zo snel.” En grammaticale constructies zijn, om de terminologie van Schaars te gebruiken, 'zeer resistent'. „Zo'n constructie is bijvoorbeeld 'ik heb de band lek' of 'ik heb de vrouw ziek'. Die blijven heel lang bestaan en worden ook meegenomen naar het Nederlands. Als je een dergelijke uitdrukking gebruikt tegen een Amsterdammer, zal hij horen dat je ergens anders vandaan komt. Ook al heb je het in accentloos Nederlands uitgesproken.”